

היהודים היו נטע זר, ממש כמו הנאצים

זהר שביט, עבר בלא צל, בניית תמונת העבר בספרו הגרמני לילדים, עם עובר ספריית אופקים, 402 עמ'

אודים נדאג

ספרה של זהר שביט על האסטרטגיות המיוחדות שבהן נוקטים סופרי הילדים בגרמניה כדי להציג את תמונת העבר בתקופת שלטון הרייך השלישי, הוא פצצה תרבותית מטרידה ומעוררת עניין מיוחד. הספר מוזים את המחשבה על 'גרמניה אחרת'. אפשר לומר, כי המושג 'גרמניה אחרת' מקבל בעקבות הספר הזה מובן אחר ומציק; באיזה מחיר הגיעו הגרמנים לעצב את ארצם מחדש באופן מוצלח ומחירי כל? איך יצרו תרבות 'נאותה' קפיטליסטית, דמורקרטית ורגישה לסביבה?

המחברת מצליחה ליצור מתח הפועל על הקורא ומביאה אותו לחוסר מנוחה מתמיד, מבלי שתעלה במפורש את שאלת המוסר אלא במשפט הסיים, כאשר הירק והעיצמה של מחקרה הוא למעשה שאלה מוסרית גדולה, לא רק של גרמניה לגבי גרמניה, אלא של כל עם לגבי עצמו. באיזה אופן עם מתייחס אל עברו, איך הוא מעצב אותו ומה הוא מודל הויכוח הקיבוצי שאותו הוא מארגן?

הספר אינו עוסק בשאלת השואה מצידה הייחודי, אלא מתמקד באופן מוחלט בצד הגרמני של הגנת השואה והצל שהוטל או לא הוטל ממנה על גרמניה המאוחדת. בחמישים השנים שעברו מאז, "מי שאין לו צל שלא ילך בשמש", אומרת הציטוט, שבהשראתה נוצר שם הספר. יש בה, אולי, משהו פשטני מבצת המאיים להקטין את מורכבות המחקר שערכה שביט. ואכן, סכנה של פשטנות מאיימת על הספר כולו, לא בשל מיעוט המחקר אלא בשל האמירות התרשמעיות שהוא מעלה. אלו הן אמירות תמורות עד מאד על התרבות הגרמנית, המוזיקה עצמה כנאורה וכלא-גודע נית בעליל. המחברת מתמודדת עם ההשכלות העולות ממחקרה תוך בנייה מצויינת של הדברים והצגה ברורה ובלתי מלאה של דוגמאות מאלפות מספרות הילדים הגרמנית.

קורפוס המחקר כולל 74 ספרים שוכו כפרטים ספרותיים, מתוך הנחה שבהם ניתן הביטוי המובן הק של האליטה התרבותית בנוגע למה ש'רצוי' ו'נכון' בתורה. הגרמנים, טוענת שביט, 'יצרו בספר' רוח הילדים שלהם תמונת-עבר אחרת של האודים עם במלחמת העולם השנייה. אחרת ממה שאנודנו יודעים עליה.

תמונת העבר העולה מתוך ספרות הילדים הגרמנית, שמה דגש על הסבל הגרמני במלחמה וממעטת לעטוף בסבל היהודי אלא כבמשוה שולי. היא מנתקת את הגרמנים מהנאצים. הנאצים מופיעים בהיסטוריה הגרמנית כ'אחרים', נטע זר שהגיע ויצא מגרמניה, ואשר בעקבותיו עבר העם הגרמני סבל רב ונעשו על-ידי 'ננות הבדית'.

שביט טוענת, שכבר כמה עשרות שנים, באופן מודע ושיטתי, על-פי דרישות של ההיסטוריונים והפוליטיקאים, יש סילוף מכוון של תמונת העבר הגרמנית בתקופת מלחמת העולם השנייה. התמרה העולה מספרי ילדים היא, לכאורה, שולית בתרבות הכללית, אך באמת אינה כן. ספרות הילדים היא ספרות מכוננת של דיומים וסמלים המופנמים בגיל צעיר והם הופכים למסר של הויכוח ההיסטורי של הירע ההיסטורי.

פרק קטן אך מרכזי מתייחס בקצרה אל דרך הויכוח והשיכחה, שבה נוצרת תמונת העבר, והגנת העבודה שעליה מתבסס המחקר היא, כי הויכוח האישי המיד משוכך מודלים של ויכוח קולקטיבי.

בספרות הילדים הגרמנית יש יותר מאשר התפתחות נאיבית ובלתי מבוזת של תמונת העבר. שביט מראה את האסטרטגיות השונות מספרות זו. משתמשת בהן כדי ליצור את אותה תמונה, שבה המוות, למשל, הוא מנת חלקם של הגרמנים יותר משל כל עם אחר, לעומת הצנעת המוות של היהודים. כלכל, מתקיים ברוב הסיפורים מה שהמחברת מכנה 'מיקום מוטה של האלמנטים' המוכרים. בתוך השיח ההיסטורי השליט יש העתקה של הסבל מהיהודים לסבל הגרמני. תוויית קרונות הרכבות, שבהם העבירו הגרמנים את קורבנותיהם המאוצנות הכבושות אל מחנות ההסגר ומחנות ההשמדה, המוכרת לנו כה טובה מועברת ומיושמת על גרמנים. הם אלה שנוסעים ברכבת, הם אלה שעוברים את תוויית

הקרון האטום, המצחין והמלא יאוש. אסטרטגיה נוספת היא פירוק של סמגרות הזמן והמרחב, וצטר מצמות אל מקום מוגבל, שיוצר אוניברסליזציה של הסבל ומטשטש את קווי המיתאר ההיסטוריים הברורים, המגדירים מידו הקורבן ומי המקרבן.

בתוך כך עולה תמונה של התנגדות סוחפת לשלטון הנאצי. ההתנגדות היא פסיבית או אקטיבית והיא כוללת ומקיפה את מירב האוכלוסייה הגרמנית. מכאן, שיש התנגדות מן האחריות על מעשי הנאצים, וכל האסטרטגיות המנואות במי-רוח משכנע מובילות, למעשה, אל שאלת האשמה הגרמנית, הקולקטיבית והפרטית. האחריות הגרמנית נשאר מיוממת, נותרת מוטלת על קבוצה קטנה של נאצים, או מצטמצמת לשאלת ההסכמה הפסיבית שבשתיקה.

אחד הגילויים המאלפים בספר הוא הזיהוי החיצוני והקיבוצי שבין הנאצים והיהודים. שביט מדגישה כי הכוונות הגלויות של הספרות הקאנרית גית לילדים אינן, בשום פנים, אנטישמיות כהכרת. ועם זאת, תמונת העבר אינה חדלה להביע עמדה סטריאוטיפית כלפי היהודים, גם אם היא מהפכת את התכונות השליליות. בכל מקרה, בשל זרותם, היהודים מתוארים כלא שייכים לגרמניה. כיוון שגם הנאצים אינם שייכים, מוזהים היהודים עם הנאצים כמי שהם 'אחר' ובמידה רבה בעלי תכונות משותפות הכוללות אף דמיון פיסי.

לשם הדגשת השיח ההיסטורי השליט מציגה שביט כמה יצירות המכילות ספרות אלטרנטיבית. אלו הן יצירות ספורות. אחת מהן היא 'לנדי כוכבים', לקט סיפורים שנכתב על-ידי סופרת יהודיה ממוצא הולנדי ואשר תורגם לגרמנית בשנות החמישים, בטרם שעוצב השיח ההיסטורי השליט. האחרות הן ארבע יצירות, שנכתבו בשנות התשעים. היצירה האלטרנטיבית מרגישה את האפשרות להציג אחרת את תמונת העבר. דומה, כי תמונת העבר 'החגיגות' הגרמנית מנסה להעביר, דרך המלחמה ההיא, מסר אוניברסלי של תיקון האדם. תוך כך היא מתעלמת בנוחיות, התעלמות צורמת ומשרידה, מתקופת שבה אידיאולוגיה של רשע הניעה עם שלם ומרדינה שלמה להתנהג באכזריות, שהאנושות לא הכירה קודם לכן. תמונת עבר זו מתעלמת גם מהאחריות לויכוח ההיסטורי הזה. ■